

Корягіна Т.В.

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики
Університету митної справи та фінансів

Черба В.М.

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики
Університету митної справи та фінансів

Тараненко В.Є.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики
Університету митної справи та фінансів

Koriahina Tetiana

University of Customs and Finance

Cherba Vita

University of Customs and Finance

Taranenko Viktoriia

University of Customs and Finance

ВПЛИВ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

INFLUENCE OF POPULATION AGE ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

У статті обґрунтовано актуальність дослідження процесів старіння населення в Україні та визначення їхніх основних соціально-економічних наслідків. Установлено, що старіння населення в Україні є результатом тривалого скорочення населення. Визначено загальну тенденцію зростання питомої ваги осіб у віці 60 років і вище в загальному населенні країни – з 18,3% у 1990 р. до 23,4% у 2019 р. Доведено негативний вплив міграційних процесів на старіння населення України, що загострює соціально-економічну напругу у суспільстві. У роботі конкретизовано основні соціально-економічні наслідки старіння населення в Україні, серед них: зростання соціальних виплат із державного бюджету, системний дефіцит Пенсійного фонду України, низький рівень доходу літніх людей і, як наслідок, їх низькі купівельна спроможність та схильність до заощадження, які гальмують економічну динаміку. Старіння населення є глобальним та об'єктивним процесом, і це вимагає проведення зваженої соціальної політики щодо ефективного залучення людей літнього віку в економічне життя суспільства.

Ключові слова: населення, працездатне населення, старіння населення, трудова міграція, пенсійне навантаження.

В статье обоснована актуальность исследования процессов старения населения в Украине и определения их основных социально-экономических последствий. Установлено, что старение населения в Украине является результатом длительного сокращения населения. Определена общая тенденция роста удельного веса лиц в возрасте 60 лет и выше в общем населении страны – с 18,3% в 1990 г. до 23,4% в 2019 г. Доказано негативное влияние миграционных процессов на старение населения Украины, что обостряет социально-экономическое напряжение в обществе. В работе конкретизированы основные социально-экономические последствия старения населения в Украине, среди них: рост социальных выплат из государственного бюджета, системный дефицит Пенсионного фонда Украины, низкий уровень дохода пожилых людей и, как следствие, их низкие и покупательная способность и склонность к сбережению, которые сдерживают экономическую динамику. Старение населения является глобальным и объективным процессом, и это требует проведения взвешенной социальной политики по эффективному привлечению пожилых людей в экономическую жизнь общества.

Ключевые слова: населения, трудоспособное население, старение населения, трудовая миграция, пенсионная нагрузка.

The article validates the relevance of research into the aging of the population in Ukraine and the definition of their main socio-economic consequences. It is established that the aging of the population in Ukraine is the result of a long population decline. Over the last 26 years the population of Ukrainian permanent population has decreased by 9886,8 thousand people or by 19%. The general tendency of increase of the share of persons aged 60 years and above in the general population of the country has been determined - from 18.3% in 1990 to 23.4% in 2019. The negative influence of migration processes on the aging of the population in Ukraine, which worsens the economic problems in the country, has been proven. First of all, we are talking about the high probability of a labor shortage in the country in the near future, which will become a brake on socio-economic development. Secondly, as migrants do not participate in the social insurance system in Ukraine, they lose the opportunity to earn the necessary length of service to receive pensions in the future, which will increase the socio-economic tensions in society in 20-30 years in terms of the solvency of citizens and their pension software. The main socio-economic consequences of population aging in Ukraine are specified, among them: increase of social payments from the state budget, systemic deficit of the Pension Fund of Ukraine, low income of elderly people and, as a consequence, their low purchasing power and propensity for savings, which hinder economic dynamics. The mass character of the aging process in the country will cause an increase in health care expenditures, a change in its structure towards serving the elderly, and funding for gerontological institutions. The high percentage of older people also indicates the need to reorient the production of goods and services to meet the needs of people 60 years of age and older, taking into account their physical capabilities and consumption. Population aging is a global and objective process and requires a sound social policy to effectively engage older people in the economic life of society

Key words: population, able-bodied population, aging population, labor migration, retirement burden.

Постановка проблеми. У сучасному світі відбуваються глобальні зміни у структурі населення, що викликані зростанням тривалості життя, підвищенням рівня медичного обслуговування, зниженням рівня народжуваності, у результаті це призводить до зростання частки населення віком старше 60 років. Уже сьогодні частка людей літнього віку становить п'яту частину населення в розвинутих країнах. В Україні також відбуваються схожі зміни, які вноситимуть певні корективи в економічне життя суспільства, соціальне, культурне та політичне середовище в країні. Усе це вимагатиме реформатування і системи соціального забезпечення та змін нормативно-правової бази в країні для захисту прав літніх людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням демографічного старіння населення займалися такі науковці, як Е.М. Лібанова, С.Ю. Аксьонова, І.О. Курило, В.С. Стещенко, О.В. Тополь та ін. У працях таких учених, як С.В. Полякова, Н.О. Рингач, Л.Г. Ткаченко, розглядаються питання реформування системи соціального забезпечення літніх людей. Проте в більшості публікацій, присвячених старінню населення, основний акцент робиться на негативних економічних наслідках, що можуть бути викликані цим процесом, і майже зовсім відсутні дослідження потенційних можливостей, що може отримати суспільство від зростання частки літніх людей.

Метою дослідження є визначення основних змін у соціально-економічному розвитку суспільства, що можуть виникнути в результаті зростання частки літніх людей у населенні країни. Для цього необхідно передусім про-

аналізувати динаміку демографічних показників в Україні та світі, визначити їхній вплив на економічні параметри розвитку суспільства. Наступним етапом дослідження стане конкретизація соціально-економічних наслідків цього процесу та визначення основні напрямів реформування соціальної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес старіння населення став об'єктом уваги науковців лише у середині ХХ ст., коли в результаті впливу системи чинників на якість життя, таких як поліпшення харчування, наукові досягнення в боротьбі з хворобами, розвиток охорони здоров'я та ін., було створено умови для масового та доволі стрімкого зростання тривалості життя, особливо в розвинутих країнах.

У 1950 р. літні люди у віці 60 років і старше становили 8% світового населення, у 2000 р. – вже 10%. Сьогодні, за оцінками демографів, близько 70% населення Західної Європи живе понад 65 років, а 30–40% – більше 80 [1]. Якщо ХХ ст. називали «століттям зростання чисельності світового населення», то ХХІ ст. стає «століттям старіння».

Під старінням населення, або демографічним старінням, слід розуміти збільшення частки людей старших вікових груп у населенні. Старіння населення є результатом тривалих демографічних змін, зрушень у характері відтворення населення, у народжуваності й смертності та їх співвідношенні, а також частково міграції [2].

У науковій літературі виділяють два типи старіння населення: старіння «знизу», яке відбувається в результаті зниження народжуваності, та старіння «зверху», яке є наслідком збільшення

середньої очікуваної тривалості життя, зниженням смертності в старших вікових групах.

Значний внесок у посилення проявів старіння населення робить міграція, оскільки найчастіше змінюють місце проживання саме молодь та родини з дітьми, що зменшує загальну чисельність населення, а старше покоління зазвичай рідше схильне до міграційних процесів. Тому в країнах, звідки відбувається від'їзд людей, особливо загострюється проблема старіння населення.

Процес старіння населення в Україні є результатом тривалого скорочення її населення, яке відбувається з 1993 р., коли було зафіксовано максимальну чисельність населення за останні 30 років – 51870,4 тис осіб (табл. 1). Станом на 1 січня 2019 р. чисельність постійного населення України становить 41983,6 тис осіб., що на 9886,8 тис осіб (або на 19%) менше показника 1993 р. Отже, за 26 років Україна втратила п'яту частину населення.

Аналіз даних табл. 1 засвідчує зниження як чисельності, так і питомої ваги населення віком 0–15 років починаючи з 1990 р., коли за чисельності 11814,3 тис осіб їхня частка становила 22,9% та скоротилася до 15,3% у 2011 р. з показником 6975,7 тис осіб. У 2012 р. в Україні вперше за роки незалежності зафіксовано зростання чисельності населення віком 0–15 років до 6993,1 тис осіб (15,4% питома вага). У подальші роки чисельність дітей у країні періодично то зростала, то скорочувалася, проте їх питома

вага в загальній чисельності населення неухильно зростала і в 2019 р. становила вже 16,3% з показником 6862,8 тис осіб.

Чисельність працездатного населення України віком 16–59 років станом на 01.01.1990 становила 30291,4 тис осіб, або 58,8% від усього населення. Протягом наступних 20 років чисельність такого населення мала загальну тенденцію до скорочення зі зростання його питомої ваги. У 2010 р. показник становив 29328,6 тис осіб за питомої ваги 64,1%. Починаючи з 2011 р. спостерігалось щорічне скорочення як чисельності населення віком 16–59 років, так і їх питомої ваги. Станом на 01.01.2019 в Україні зафіксовано 25293,7 тис осіб у віці 16–59 років, що на 4997,7 тис осіб (або на 16,5%) менше за показник 1990 р. за питомої ваги 60,2% у загальній чисельності населення.

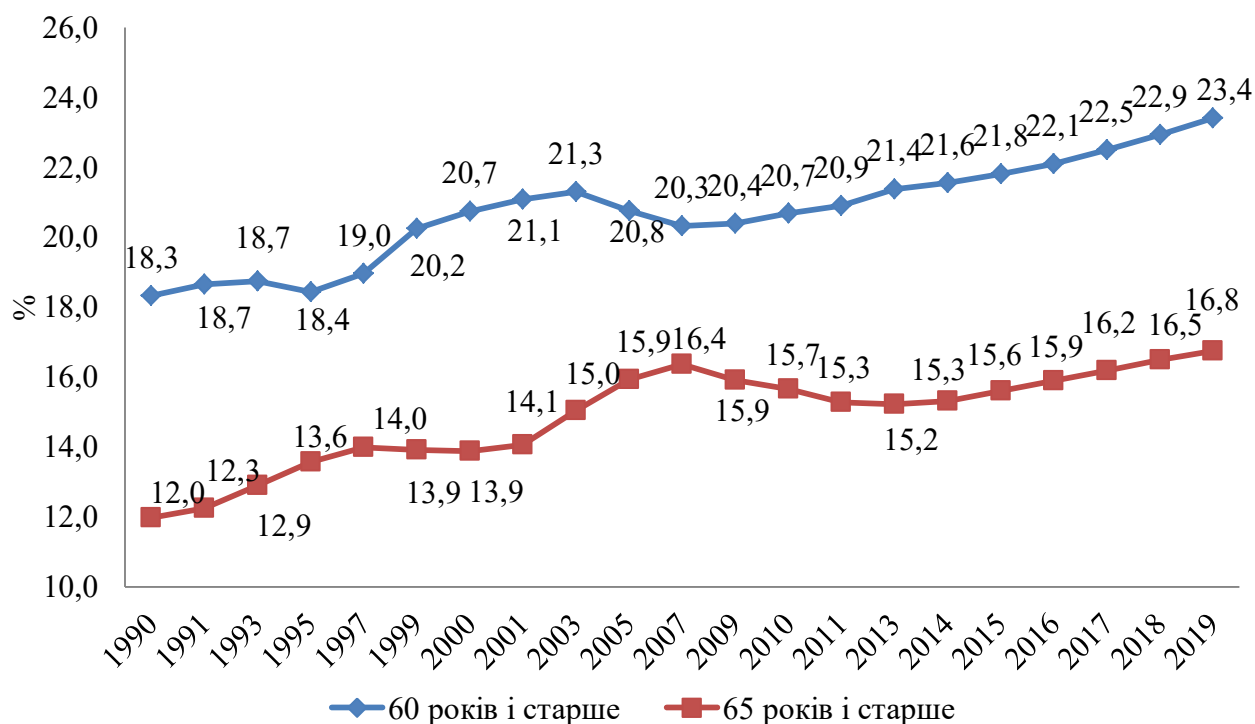
Чисельність населення віком 60 років і старше зростала з показника 9450,8 тис осіб у 1990 р. до 10342,6 тис осіб у 2003 р.; протягом наступних семи років показник щороку скорочувався і в 2010 р. становив 9471,4 тис осіб, до 2014 р. показник зростав до значення 9753,3 тис осіб. У 2015 р. у результаті анексії та окупації частини України було відзначено скорочення осіб у віці 60 років і старше на 422,9 тис осіб (або на 4,3%), але в наступні роки показник збільшувався та 01.01.2019 становив 9827,1 тис осіб. Динаміку питомої ваги населення цієї вікової категорії та осіб віком 65 років та старше наведено на рис. 1.

Таблиця 1

Розподіл постійного населення України за окремими віковими групами станом на 1 січня

	Всього населення, тис осіб	Віком 0-15 років		Віком 16-59 років		Віком 60 років і старше	
		тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%
1990	51556,5	11814,3	22,9	30291,4	58,8	9450,8	18,3
1993	51870	11625	22,4	30524	58,8	9722	18,7
2000	49115,0	9571,9	19,5	29353,4	59,8	10189,7	20,7
2001	48663,6	9144,8	18,8	29259,4	60,1	10259,4	21,1
2002	48240,9	8743,7	18,1	29154,6	60,4	10342,6	21,4
2003	47823,1	8315,9	17,4	29314,5	61,3	10192,7	21,3
2004	47442,1	7966,1	16,8	29514,6	62,2	9961,4	21,0
2005	47100,5	7664,8	16,3	29656,3	63,0	9779,4	20,8
2010	45782,6	6982,6	15,3	29328,6	64,1	9471,4	20,7
2011	45598,2	6975,7	15,3	29090,1	63,8	9532,4	20,9
2012	45453,3	6993,1	15,4	28842,2	63,5	9618,0	21,2
2013	45372,7	7047,7	15,5	28622,9	63,1	9702,1	21,4
2014	45245,9	7120,1	15,7	28372,5	62,7	9753,3	21,6
2015	42759,7	6816,0	15,9	26613,3	62,2	9330,4	21,8
2016	42590,9	6856,3	16,1	26317,4	61,8	9417,2	22,1
2017	42414,9	6887,0	16,2	25982,0	61,3	9545,9	22,5
2018	42216,8	6895,7	16,3	25641,3	60,7	9679,8	22,9
2019	41983,6	6862,8	16,3	25293,7	60,2	9827,1	23,4

Джерело: розраховано авторами за даними [3]

Рис. 1. Динаміка питомої ваги населення у віці 60 років і старше та 65 років і старше в загальному населенні України протягом 1990–2019 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними [3]

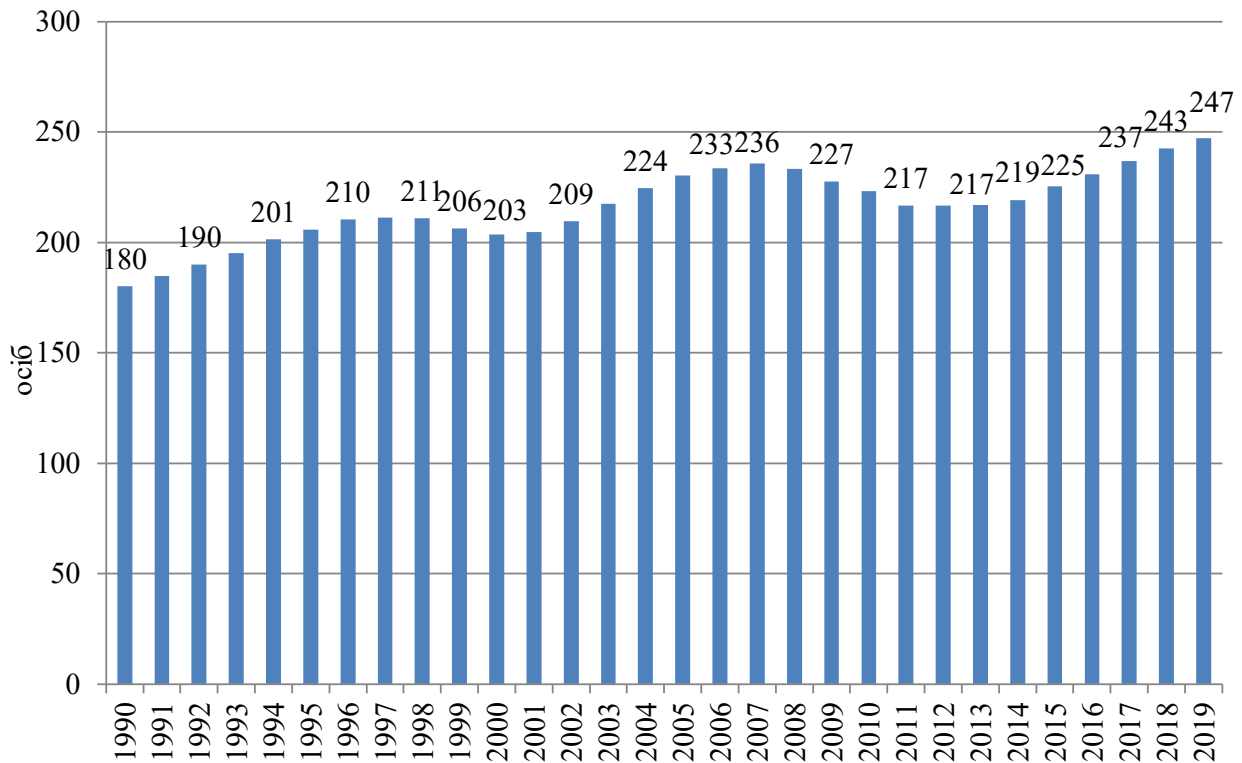
За даними рис. 1 можемо зробити висновки про загальну тенденцію до зростання питомої ваги осіб у віці 60 років і вище в загальному населенні країни – з 18,3% у 1990 р. до 23,4% у 2019 р. Даний показник незначно скорочувався лише в 1995 р. з показника 18,7% до 18,4%, також протягом 2005–2007 р. знизився з 21,3% до 20,4%. Усі ніші роки в Україні відбувалося зростання частки досліджуваної вікової групи на тлі скорочення населення країни у цілому. Станом на 01.01.2019 в країні майже четверта частина населення досягла віку 60 років і вище.

Схожа тенденція змін спостерігається й у віковій категорії громадян, які досягли 65 років і старше: їх питома вага в населенні України в 1990 р. становила 12%, у 2000 р. – 13,9%, а станом на 01.01.2019 – вже 16,8%, тобто зросла порівняно з базовим періодом на 40%. Таке стрімке зростання аналізованих показників на тлі скорочення чисельності населення в країні призводить до збільшення пенсійного навантаження на працездатних осіб (рис. 2).

Дані, наведені на рис. 2, ілюструють загальну тенденцію до зростання кількості осіб у віці 65 років і старше, що припадає на 1 тис працездатних осіб в Україні. Мінімальне навантаження було зафіксовано в 1990 р. – 180 осіб, далі протягом восьми років показник зростав та в 1998 р. сягнув 211 осіб. У 1999–2000 рр. та 2008–2013 рр. відбулося зниження показника, проте

в умовах скорочення чисельності населення та зростання чисельності населення старшого віку показник у 2013 р. становив 217 осіб у віці 65 років і старше, що припадає на 1 тис працездатних осіб в Україні. Починаючи з 2014 р. в країні стрімко почав зростати досліджуваний показник і станом на 01.01.2019 набув значення 247 осіб, що на 14% вище за 2013 р. та на 37% вище за показник 1990 р. У цілому пенсійне навантаження на працездатних осіб за роки незалежності зросло на 67 осіб.

Стрімке зростання чисельності осіб у віці 65 років і старше в останні п'ять років відбувалося в умовах загострення економічних проблем: падіння виробництва, інфляції, девальвації національної грошової одиниці як результат зниження купівельної спроможності громадян, скорочення споживання та заощаджень. Найбільш уразливими категоріями громадян в Україні в умовах кризи є особи з фіксованим доходом, а це пенсіонери, тобто саме покоління у віці 60 років та старше, а також молоді родини з дітьми. Такі негативні обставини створювали додаткові стимули до міграції молоді за кордон, що поглиблює проблему наповнення державного бюджету та Пенсійного фонду за рахунок податкових відрахувань від доходів та витрат працездатного населення країни. Підтвердженням цього є дані Євростату щодо динаміки чисельності громадян України, які

Рис. 2. Динаміка рівня пенсійного навантаження осіб у віці 65 років і старше на 1 тис. осіб працездатного населення в Україні протягом 1990–2019 рр.

Джерело: розраховано авторами за даними [3]

отримали на території ЄС статус довготривалого мігранта, що забезпечує всю повноту прав постійного мешканця і надається після п'яти років легального проживання (рис. 3).

У 2018 р. Україна посіла перше місце за дозволами проживання в країнах ЄС. Громадяни України (527 тис осіб, з яких майже 78% отримали дозвіл на проживання у Польщі) продовжили отримувати найбільшу кількість дозволів у ЄС, випереджаючи громадян Китаю (206 тис осіб, з яких майже половина отримала проживання у Великій Британії), Індії (197 тис, із них 38% – у Великій Британії), Сирії (174 тис, із них 71% – у Німеччині), Білорусі (138 тис, із них 92% – у Польщі), Марокко (127 тис, із них 45% – в Іспанії), Бразилії (88 тис, із них 32% – у Португалії), Росії (75 тис, із них 18% – у Німеччині) [5].

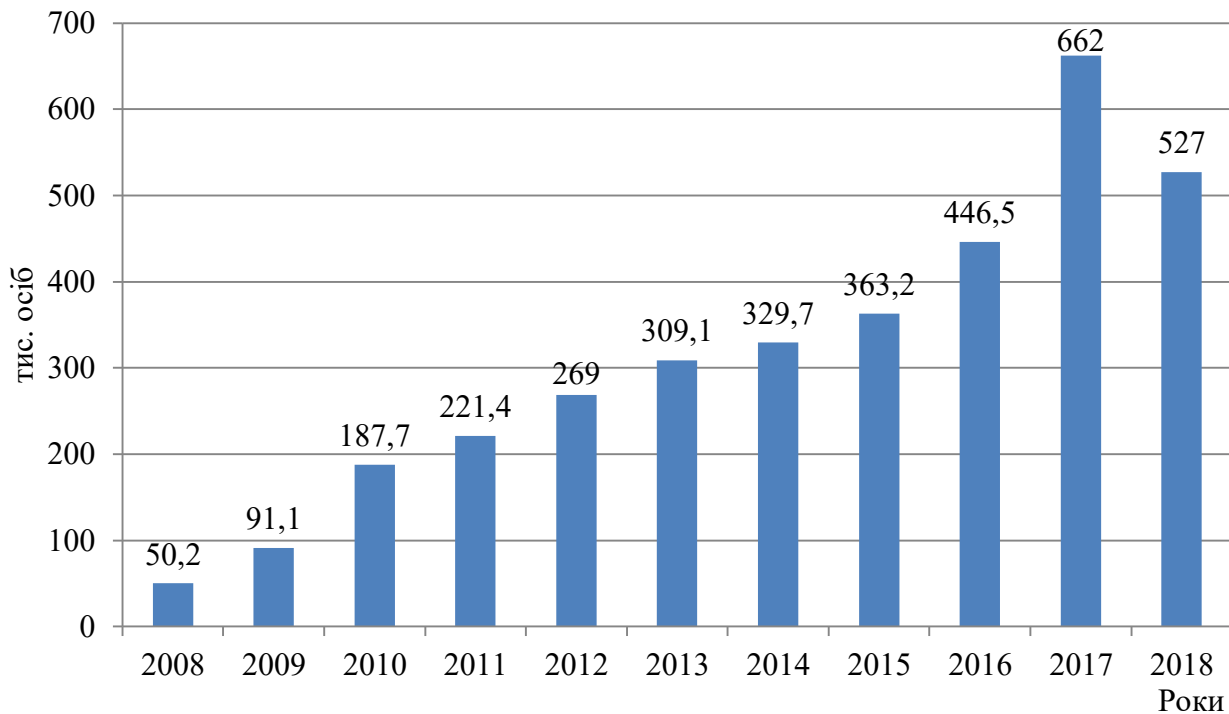
Українці отримали дозвіл на проживання у країнах ЄС переважно з міркувань працевлаштування (65% усіх перших дозволів на проживання, виданих українцям у 2018 р.), китайці – через освіту (67%), а марокканці (61%) – за сімейними обставинами [5].

Зростання міграції за кордон, особливо трудової, серед молоді та виявлена тенденція трансформації тимчасової міграції на постійну додатково посилюють негативний вплив на старіння населення України та викликають певні соціально-економічні наслідки. Передусім йдеться

про високу ймовірність дефіциту робочої сили в країні в найближчому майбутньому, що стане гальмом соціально-економічного розвитку.

По-друге, оскільки мігранти не приймають участі в системі соціального страхування в Україні, вони втрачають можливість заробити необхідний трудовий стаж для отримання пенсій у майбутньому, що буде посилювати соціально-економічну напругу у суспільстві через 20–30 років у розрізі платоспроможності громадян та їх пенсійного забезпечення.

Отже, міграційні процеси, що відбуваються в останні роки в Україні, негативно впливають на загострення процесу старіння населення, оскільки зменшують чисельність постійно проживаючих у країні громадян та не приймають участі в наповненні державних фондів соціального захисту, що посилює пенсійне та соціальне навантаження на державний бюджет. У результаті відбувається неефективне з економічного погляду витрачання бюджетних коштів на покриття системного дефіциту Пенсійного фонду України, гальмується економічна динаміка розвитку в країні, знижується якість життя всіх українців, особливо залежних від соціальних трансфертів літніх людей. А шляхом вирішення зазначеної проблеми залишається збільшення податкового навантаження на доходи працюючих громадян.

Рис. 3. Громадяни України, які мали дозволи на проживання в ЄС як довготривалі мігранти на 31 грудня відповідного року

Джерело: побудовано авторами за даними [4]

Важливим соціально-економічним наслідком старіння населення України з показником за 2019 р. у 23,4% осіб віком 60 років і старше від загальної чисельності постійно проживаючих є те, що більшість цих громадян має переважно єдине джерело доходів – пенсію, яка у середньому становить 3082,98 грн [6]. Такий низький рівень доходів не дає змоги літнім людям формувати адекватний потребам зростаючої економіки попит на товари та послуги, тим паче не залишається вільних коштів для формування заощадження. Отже, процес старіння населення в Україні має такі негативні наслідки, як низька купівельна спроможність значної частини населення країни, їх несхильність до заощаджень і, як наслідок, скорочення ВВП країни.

Масовий характер процесу старіння населення в країні буде викликати зростання витрат і на охорону здоров'я, зміну її структури в бік обслуговування літнього населення, фінансування геронтологічних установ. Високий відсоток літніх людей також свідчить про необхідність переорієнтації сфери виробництва товарів і послуг під потреби людей віком 60 років і старше з урахуванням їхніх фізичних можливостей та специфіки споживання.

Досліджені тенденції старіння населення з урахуванням скорочення загальної чисельності населення України вимагають розроб-

лення низки заходів зі зменшення негативного впливу на соціально-економічне становище літніх людей.

Процеси старіння населення носять глобальний характер й особливо актуальні для розвинутих економік, де в останні роки спостерігається активне залучення пенсіонерів до роботи, особливо на посади, за якими відчутна нестача кваліфікації або досвіду серед молоді. Компанії наймають на роботу все більше працівників літнього віку. Повертають із пенсії людей, які мають затребувані в минулому необхідні навички. Для України такий досвід може бути цікавим і доцільним, є необхідність створювати робочі місця саме для людей старшого віку, особливо в гуманітарній сфері, яка менш залежна від сучасних технологій, а людський досвід та навички спілкування, комунікації мають велике значення.

Можливим є розроблення заходів щодо заохочення на державному рівні тих роботодавців, які беруть на роботу людей старшого віку. Слід зазначити, що у деяких країнах дійсно застосовуються заходи стимулювання зайнятості літніх людей, основними з яких є:

- уведення особливої норми щодо представництва (квотування частки) літніх людей на великих підприємствах;
- здійснення дотування заробітної плати літніх людей за рахунок бюджетних коштів;

- надання пільг роботодавцям, які беруть на роботу осіб літнього віку, у частині обов'язкових платежів [7].

Висновки з проведеного дослідження. Прояв процесів старіння населення в Україні в умовах загального скорочення населення країни вимагає від країни вживання заходів зі зростання народжуваності, повернення трудових мігрантів, що дасть змогу знизити високу

частку літніх людей у загальній чисельності населення. Оскільки старіння населення є глобальним і об'єктивним процесом, то це вимагає також проведення зваженої соціальної політики щодо зниження негативного впливу старіння на соціально-економічний стан країни. Необхідно створювати умови для органічного залучення людей літнього віку в економічне життя суспільства.

Список використаних джерел:

1. Демографическая ситуация в мире. URL : http://one_vision.jofo.me/230643.htm (дата звернення: 20.01.2020).
2. Про затвердження Методологічних положень щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення : Наказ Державного комітету статистики України від 13.12.2006 № 602. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0602202-06> (дата звернення: 20.01.2020).
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.01.2020).
4. Офіційний сайт Євростату. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_%E2%80%93_statistics_on_authorisations_to_reside_and_work (дата звернення: 21.01.2020).
5. Євростат: українці – перші в ЄС за дозволами на проживання. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2805925-ukrainci-posili-perse-misce-za-dozvolami-na-prozivanna-v-es-evrostat.html> (дата звернення: 21.01.2020).
6. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL : <https://www.pfu.gov.ua/2119090-dani-pro-serednij-rozmir-pensiyi-stanom-na-01-01-2020/> (дата звернення: 21.01.2020).
7. Коваль О.П. Щодо забезпечення права літніх людей на соціальний захист та працю. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika?page=3> (дата звернення: 21.01.2020).

References:

1. The demographic situation in the world. Retrieved from: http://one_vision.jofo.me/230643.htm. [in Ukrainian]
2. State Statistics Committee of Ukraine. Order on Methodological Provisions on Statistical Analysis of Population and Population Composition N 602. (2006, January 13). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0602202-06>. [in Ukrainian]
3. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian] (accessed 20 January 2020).
4. Ofitsiynyy sayt Yevrostat. [Eurostat official website]. *ec.europa.eu*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_%E2%80%93_statistics_on_authorisations_to_reside_and_work. [in Luxembourg] (accessed 21 January 2020).
5. Eurostat: Ukrainians rank first in EU for residence permits. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2805925-ukrainci-posili-perse-misce-za-dozvolami-na-prozivanna-v-es-evrostat.html>. [in Ukrainian]
6. Ofitsiynyy sayt Pensiynoho fondu Ukrayiny [Official site of the Pension Fund of Ukraine]. *pfu.gov.ua*. Retrieved from: <https://www.pfu.gov.ua/2119090-dani-pro-serednij-rozmir-pensiyi-stanom-na-01-01-2020/>. [in Ukrainian] (accessed 21 January 2020).
7. Koval, O.P. Shchodo zabezpechennya prava litnikh lyudey na sotsialnyy zakhyst ta pratsyu [Concerning the right of the elderly to social protection and work]. (n.d.) *niss.gov.ua*. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika?page=3>. [in Ukrainian]